

Boktryckarkonstens pionjärer i Uppsala

Uppsalas första kända boktryckeri kan härledas till år 1510 då Paul Grijs startade sitt tryckeri i ärkedjäknen dr Ragvaldus Ingemundis hus "*nordhan uppa kirkiogardhen*". Boktryckerier och bokbinderier var länge hantverk, som successivt kom att utvecklas till grafisk industri.

Att den grafiska industrin i Uppsala växte och blev förhållandevis stark och omfattande beror naturligtvis på att här fanns universitetet och andra lärosäten. För flera av de uppsaliensiska tryckerierna var det akademiska trycket ytterst betydelsefullt. Här behöver bara nämnas Akademiboktryckeriet, som från 1613 var universitetets eget tryckeri. Även för senare tiders grafiska industri med företag som Almqvist & Wiksells och Appelbergs var det akademiska trycket om inte direkt avgörande så näst intill.

Paulus Grijs, Uppsalas förste boktryckare

Boktryckarkonsten kom till Sverige år 1483 med boktryckaren Johan Snell. Han kom till Stockholm via Danmark från Lübeck. Ett av hans allra första arbeten var att trycka en mässbok, "*Missale Upsalense*", åt Uppsala ärkestift. Men det var inte hans första bok. Den första bar titeln "*Dialogus creaturarum optime moralizatus*" och trycktes 1483 och var, skulle man kunna säga, en slags fabelsamling.

Uppslag hämtat ur "*Psalterium Upsalense*"

Det dröjde ända till år 1510 innan Uppsala fick sin förste boktryckare. Hans namn var Paulus Grijs. Han var en bildad man och det påstås om honom att han kunde latin och att han även hade vissa kunskaper om runor. Det förefaller som att han uteslutande verkade i kyrkans tjänst. Prästvigd synes han dock inte ha varit.

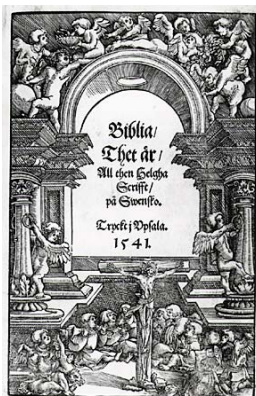
Paulus Grijs hade uppenbarligen ingen större erfarenhet av boktryckarkonsten. Det han kunde hade han lärt sig hos någon av de tyska boktryckare som fanns i Stockholm. Grijs tryckeri var inrymt i ärkedjäknen dr Ragvaldus Ingemundis hus "*nordhan uppa kirkiogardhen*". Lägesbeskrivningen i sig ger knappast någon direkt uppfattning om var i staden tryckeriet var beläget men det finns de som tror att vi här har att göra med ett av de stenhus, som ingår i det s.k. "*vice pastorshuset*."

Grijs första tryckverk, ett "*Psalterium Upsalense*" blev ingen succé. Därtill kom verket att innehålla alltför många tryckfel. Men Grijs var först i Uppsala och sedan hans dagar har boktryckarkonsten varit en i Uppsala framträdande industriell verksamhet, om än till en början av hantverkskaraktär.

Jürgen Richolff

Ett annat namn bland tryckarkonstens pionjärer i Uppsala var Jürgen Richolff d.y., som i Uppsala lät trycka bl.a. en fjärde upplaga av "*Den svenska mässan*". Denne Richolff

uppmärksammades av Gustav Vasa och 1526 flyttade han till Stockholm för att där leda det kungliga tryckeriet vid tryckningen av 1526 års översättning av Nya testamentet.

Jürgen Richolffs tryckning 1541 av Gustav Vasas bibel anses vara ett mästerstycke i boktryckarbranschen

Richolffs tryckeri i Uppsala låg då nere till 1540 då han återkom till Uppsala för att trycka en ny upplaga av bibelöversättningen. Denna upplaga anses av senare tiders expertis vara ett mästerstycke i branschen.

Akademiboktryckeriet

Men det skulle från Paulus Grijs dagar dröja dryga hundralet år innan Uppsala universitet kunde glädja sig åt att ha en egen boktryckare till förfogande. Den drömmen förverkligades 1613 då boktryckaren Eskil Matzson fick fullmakt som universitetets förste boktryckare. Detta boktryckeri utrustades samtidigt med ett slags monopol såtillvida, att Akademiboktryckeriet genom privilegiebrev fick ensamrätt att "trycka och eftertrycka skolböcker i riket"¹. Därmed påbörjades en lång grafisk industriperiod i Uppsala, men också en lång period av uppslitande akademiska stridigheter; inte sällan med dråpliga inslag. Academie Boktryckeriet var enligt 1770 års "Charta öfwer Upsala Stad" beläget på Trädgårdsgatan nr 12 och det var en adress tryckeriet hade under mer än hundralet år.

En som med liv och lust tog del i de spektaklet kring Akademiboktryckeriet var professor Olaus Rudbeck d.ä., som såg till att det nästan alltid rådde delade meningar om akademiboktryckarens kompetens. I tur och ordning anställdes resp. avskedades akademiboktryckarna Eskil Matzson 1613-1659, Johannes Pauli, 1650-1665, Henric Curio², 1665-1685, Henrik Keyser II, 1685-1697 och Henric Keyser III, 1697-1703.

Akademiboktryckaren Johan Edman, 1766-1810, blev den siste boktryckarna med bibehållet privilegium. Med tryckfrihetsförordningen 1810 upphävdes alla boktryckarrestraktioner och det blev fritt att starta tryckerier "*av vad beskaffenhet eller vidd honom tjänligt synes*", som det stod att läsa i den nya tryckfrihetsförordningen.

¹ Långt senare skulle ett annat uppsalaföretag, Almqvist & Wiksell Tryckeri AB, komma att utrustas med ensamrätt att trycka almanackor i Sverige.

² Sten Lindroth: Uppsala Universitet 1477-1977: När Konsistoriet vid Universitet ville göra sig av med den "försumlige" akademiboktryckaren Henrik Curio startades 1674 en process mot denne. Vad som sedan följde trotsar nästan all beskrivning och påminner mest om det "messenienska oväsendet". Henrik Curio, som genom sitt giftermål kunde räkna släktskap med Olof Rudbeck, fick stöd av denne. Animerad av livelsefull familjekänsla kastade Rudbeck sig in i striden när konsistoriet dömt Curio tjänsten som akademiboktryckare förlustig. Rudbeck tog då det häpnadsväckande steget att inskriva sig under Uppsala stads rätt för att såsom oberoende borgare i hovrätten öppna process i Curioaffären mot universitetet. Rudbeck fick i sitt agerande stöd av riks- och universitetskanslern Magnus Gabriel De La Gardie. Läget var totalt förvirrat och fullt krig rådde snart mellan kansler och Rudbeck, å ena sidan, och konsistoriet, å andra sidan. Rejält äreröriga beskyllningar utslungades och affären drog ut på tiden och när den efter tio år avgjordes 1685 fastställdes den ursprungliga domen och Curio måste lämna sin tjänst som akademiboktryckare.

Den nya och vidgade tryckfriheten ledde till att det intima samröret mellan universitetet och Akademiboktryckeriet inte längre blev lika självklart som tidigare. Med den nya förordningen skapades också förutsättningar för nya företag i branschen.

Akademiboktryckeriet levde vidare - nu i fri konkurrens och utan privilegium. Det var en situation som företaget inte fullt ut behärskade. Täta ägarbyten och hårdnande konkurrens förbättrade knappast situationen.

Tryckerihall vid Edvard Berlings Akademiboktryckeri på Västra Ågatan 24

År 1869 övergick ägandet till Edvard Berling³. Med honom fick tryckeriföretaget en synnerligen effektiv boktryckare och företagsledare. Under hans regim upparbetades det gamla Akademiboktryckeriet, som nu döptes om till Edvard Berlings Akademitryckeri, till ett av Sveriges mera framträdande företag i boktryckarvärlden.

Tryckeriet bedrev sin verksamhet i lokaler med adress Västra Ågatan 24 (Gamla Kemikum).

Wahlström & Låstbom

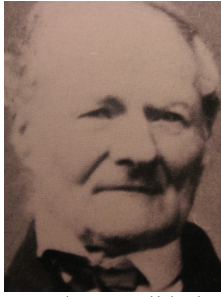
Den 19 augusti 1839 inlämnade studeranden August Theodor Låstbom och konstförvanten Carl Eric Lundblad till Uppsala magistrat ett brev med följande innehåll:

Till Wällofliga Magistraten i Upsala	
I följd af Kongl. Tryckfrihetsförordningen föreskrift få undertecknade äran anmäla att vi nästa månad ämna anlägga Boktryckeri här i staden.	
Upsala d. 19 Aug. 1839.	
Aug. Th. Låstbom Studerande	Carl E. Lundblad Konstförvant

Det här brevet anses vara ursprunget till stadens riktigt stora grafiska företag, Almqvist & Wiksell Tryckeri AB som upphörde år 2005.

En dryg månad senare, den 27 september, inlämnades en nytt brev till magistraten i vilken anmäldes att filosofie magistern Jonas Wahlström övertagit Lundblads andel i tryckeriet och att tryckeriets firmabeteckning skulle vara "Wahlström & Låstbom".

³ Edvard Berling (1845-1919) tillhörde den ursprungligen tyska boktryckarsläkten med detta namn, vars mest kände medlem var Ernst Berling, som bl.a. grundade Berlingske Tidende i Köpenhamn.

Carl E Lundblad

Aug. Th. Låstbom

Jonas Wahlström

Och så fungerade det fram till den 1 juli 1844 då Jonas Wahlström plötsligt lämnade firman. Nu var det Carl Eric Lundblads tur att återinträda som ägare och överta Wahlströms andel i tryckeriet. Någon ändring av namnet gjordes inte utan man behöll den tidigare firmabeteckningen. Ett år senare (30 augusti 1845) avled August Låstbom. Då återinträdde Wahlström på nytt i företaget och nu ändrades firmanamnet till "Wahlström & C:nie". Tryckerilokalerna fanns på en gård i kv. S:t Per i hörnet av Dragarbrunnsgatan och S:t Persgatan (den s.k. Nyblomska gården). Byggnaderna fanns fortfarande kvar ännu i mitten av 1960-talet men försvann i samband med omdaning av kvarteret.

Tryckerihuset på S:t Perskyrkans grund

Hit till nuvarande Juridicum flyttade
Esaias Edquist tryckeriet

Edquist & K:i

Tjugo år senare, 1859, köptes tryckeriföretaget av fil. mag. Esaias Edquist⁴, som samtidigt meddelade att han avsåg att driva företaget under firmanamnet "Edquist & K:i". I köpet ingick även tidningen Upsala-Posten. I samband med att Edquist tog över flyttades företaget 1859 till lokaler vid Riddartorget (nuvarande Juridicum). Dessa lokaler kom långt senare att användas av Upsala Nya Tidning för dess tryckeri.

Esaias Edquist

Esaias Edquist fick tämligen omgående ekonomiska bekymmer med sitt tryckeri. Hans trassliga affärer var av allt att döma en direkt följd av att han vid sidan av verksamheterna

⁴ Esaias Edquist (1822-1893), fil. dr, boktryckare, utgivare av Upsala-Posten.

som boktryckare, förläggare och tidningsman i Upsala-Posten även ägnade sig åt omfattande husaffärer och byggnadsföretag av skilda slag.

I en annons i Upsala-Posten den 31 mars 1875 lät Edquist meddela att såväl tryckeriet som tidningen var till salu och att priset var 40 000 kronor "utan prutmån". Ungefär vid samma tidpunkt flyttade företaget in i nya om- och tillbyggda lokaler i det gamla Nosocomium i det s.k. Oxenstiernska huset, som några år tidigare hade förvärvats av Edquist.

Året därpå meddelade så Edquist att han sålt sitt företag till "okänd köpare". Vem denne "okände köpare" var vet ingen men företaget drevs vidare som Firma E Edquist Tryckeri fram till den 9 oktober 1882 då Robert Almqvist och Julius Wiksell förvärvade företaget, som nu blev Almqvist & Wiksell Tryckeri AB och det får bli en alldeles egen historia.

Roland Agius
2010-03-09

© Uppsala Industriminnesförening och Roland Agius, 2010